

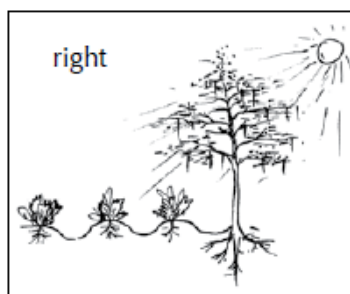
Palani Ha Ngoue

'Oku lahi 'aupito e 'ilo fekau'aki mo e ngoue 'I Tonga ni pea 'oku kei tanaki pe mo fakalalakaka. Ko hono fakalelei 'o e ma'u'anga me'atokoni, 'e tefito ia he ngaahi 'ilo kehekehe 'oku tau fiema'u ke vahevahe ki he ngaahi tukui kolo. 'I he konga ko eni 'e lahi hono ngaue'aki e ngaahi 'ilo ko ia pea tanaki atu mo e ngaahi founa fo'ou, 'a ia 'e ngaue'aki 'etau ngaahi koloa pe ma'u mei hotau 'ataakai pea 'e fe'unga ia mo 'etau fiema'u 'I Tonga ni.

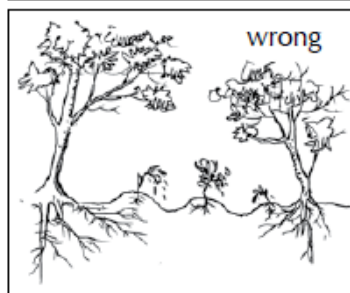
Tu'u'anga 'o e Ngoue

La'a

'Oku fiema'u 'e he 'akau e la'a ke tupu lelei. 'Oku ngaue'aki 'e he 'akau e la'a ke liliu ko e me'akai 'aki e founa ko e "photosynthesis".

Meimei ko e 'akau kotoape 'oku ne fiema'u e la'a kakato. Ka 'oku 'I ai e 'akau 'e ni'hi hange ko e spinach, piini, kapisi, kiukamipa, letisi, pateta, hina mo e lau'I 'akau lanu mata ko e vesitapolo, 'e lava pe ke kei fakahoko he malumalu ' ae photosynthesis.

'Oua 'e to e ngaahi 'akau lalahi pea lau matolu hange ko e mango, jack fruit, ofi ki he ngaahi ngoue vesitapolo. Ko e 'alu pe 'enau lalahi, mo 'enau tapuni e la'a mei he ngoue. Ko e ngaahi 'akau kehe 'e lava 'o to ofi ki he vesitapolo hange ko e siaine, lesi mo e 'akau lekiume 'o kau ai e siale mohe mo hono kalasi. 'Oua 'e to lahi e 'akau pe fakamalumalu, kae toki 'ai pe hano fiema'u.

Vai

'Oku fiema'u ma'uaipe vai 'e ha fa'ahinga vesitapolo pe, 'o 'ikai ngata pe he taimi la'ala'aa, 'oku kei fiema'u pe he taimi 'uho'uha ka 'I he ngaahi feitu'u 'oku kaka. Ko ia 'oku fiema'u ke ofi e ngoue vesitapolo ki he vai pe ko hano fakavai ke lelei. 'E lava p eke ngaue'aki e pitu pe kofe, paipa pelesitiki pe ukamea ki he fakavai. Ko ia ko 'ene 'I ai ha tangike vai pe talamu ofi ki hono fakavai 'o e ngoue 'e tokoni ia ki hokohoko 'a hono fu'ifu'i. 'Oku fiema'u e ngaahi tuku'anga vai ke tapuni ke ta'ofi e fanau ai 'a e namu. Pea 'e malava ke ta'ofi ai e mole 'a e vai he'ene mao 'I hono tapuni'i. .

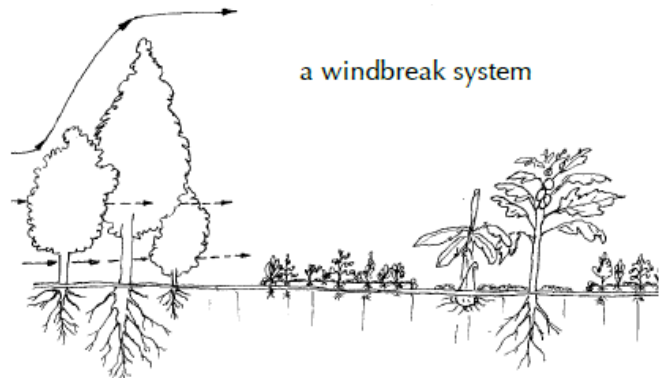
Ngaue'aki ha feitu'u ma'olunga 'o fakatafe ai ki he ma'ulalo he 'e tokoni ia ki hano 'ai 'o ha fakavai, he 'oku faingofua ange ia pea si'isi'I mo e fakamole (Vakai ki he Kane Fakavai). 'I hano ngaue'aki e feitu'u ma'olunga ki he ma'ulalo, 'e lava leva e vai 'o tafe lelei ki lalo. Kapau 'oku 'I ai ha Kulupu fakakolo 'oku fokotu'u, ko hono fakatau 'o ha tangike mo ha paipa fakataha mo ha ki'I pamu 'e ma'ama'aange ia pea faingofua hono tauhi.

Kelekele

Ko e feitu'u 'oku I ai e ngoue fiema'u ke mo'uilelei e kelekele, pea ofi ki he fale mo e ma'u'anga vai. Meimei ko e kelekele kotoape 'oku malava pe fakalelei e kelekele hano ngaue'aki e ngaahi founa lelei fakataha mo hono ngaue'aki e fakapopo mo e 'ufi'ufi. Ko e kelekele 'oku lahi 'umea 'oku fa'a toka'anga vai pea fiema'u mo e ngaahi founa makehe kae lava ke ola lelei ha ngoue mei ai. Pea mahalo na'a saiange hono ngaue'aki e feitu'u pehe ni ke keli ai ha ma'u'anga vai.

Havili

Ko e vesitapolo, tautefito ki he lulunga 'akau, 'oku fiema'u ke malu'I ia mei he havili, he'e lava ke pakupaku ai e kelekele pea si'isi'I mo e hauhau 'I he 'akau. Ko hono ngaue'aki e 'akau 'oku mo'ui ki he pou mo e malu'I mei he matangi 'e malava ke tokoni ia ki he ngaahi palopalema he taimi havili.

Ngaahi Me'a Kehe

Fe'au'auhi e Aka

Ko e ngaahi 'akau lalahi 'oku mafola hono aka 'o a'u ki he 2/3 'o e ma'olunga mo e maukupu 'o e 'akau. Ko honau aka 'e fe'auhi ia mo e ngoue vesitapolo ki he vai mo e me'akai he kelekele. Ko e lekiume hange ko e kalasi 'o e siale mohe pe ko e 'akau fua iiki hange ko e siane, lesi, mo e kuava 'oku fe'unga ia ke to he loto ngoue.

Mama'o Mei he Fale

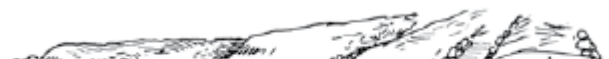
'E lelei ke vaofi pe fale mo e ngoue ke 'oua 'e mole taimi ivi mo e fakamole. Pea kuo pau leva ke tau fili 'a e 'akau ke too. Ko e 'akau lalahi 'oku 'ikai fiema'u ha fakamole ki hono teuteu mo tokanga'I pea 'oku 'ikai ko e fiema'u ki he 'aho kotoape; pea 'e lava ke to ia 'o mama'o mei he fale. Pea ke to leva ofi ki he fale 'a e 'akau hange ko e vesitapolo mo e pitu. He ko e ngoue foci 'oku ofi ki fale, 'oku toe kau lelei pe ki ai e ngaahi veve ko ia mei he falee.

Teuteu'I Ha Ngoue

Palani 'o ha Konga Ngoue

Mahu'inga ke ma'u ha ngaahi fakakaukau mo fakahoko foci, pea manatu'I 'oku mahu'inga 'a 'ene faka'ofa'ofa fakanatula.

Ko e founa faingofua taha ki hono 'ai ha'o ki'I ngoue, ko ho'o ngaue'aki pe 'a e natula 'oe fotunga e kelekele ko ia. Pea 'ikai ngata pe he fotunga 'a 'ene faka'ofa'ofa ka ko e palopalema he manu manu maumau 'e lava ke fakasi'isi'I ai, pea lahi mo e kelekele ke

ngaue'aki. Ko e ngoue 'oku tanu ki 'olunga, fiema'u ke ngaue'aki ma'uaipe e maka, pitu, va'akau mo e ngaahi me'a kehe pe 'e lava ken au:

- pukepuke e kelekele
- mapukepuke e vailahi he kelekele
- pukepuke e 'ufi'ufi
- fakafaingamalie ki he kelekele ketoe

fakalelei

Ko e ngoue na'e fa'u lelei 'e leleiange mo hono kelekele. Ko 'ene lelei e kelekele 'e lelei leva pea mo e fua. 'Oku fiema'u ke falahi fe'unga e ki'I ngoue ken e lava 'o pukepuke e vai kae si'isi'I fe'unga ke faingofua e a'u ki aii 'o 'ikai ke tamalaki. Ko hono falahi ko e .5m ki he mita 'e 1 pe ko e onga 'e taha mo e kongia.

FAKATOKANGA! 'Oua 'e tamalaki e ngaahi mohenga ngoue!

Ka lahi hono tamalaki 'e fefeka e kelekele pea 'oku 'ikai ke sai eni. Fiema'u ke 'I ai mo e hala ke 'omi ai e fakapopo mo e 'ufi'ufi pea ke toli ai e fua 'o e ngoue, mo ha fanga ki'I hala ke faingofua 'a hono tauhi ai e ngoue.

'A

'Oku mahu'inga 'aupito e 'a kapau 'oku 'ikai k eke fiema'u e puaka, kosi mo e ngaahi manu pehe ke kai ho'o vesitapolo.

Manatu'I 'oku lahi e ngaahi fatongia 'o e 'a. Koe ngaue'aki ke fakangata ha ongo feitu'u 'e ua 'e si'I e fakamole mo e taimi. Ko hono to ha 'akau mo'ui 'I he 'a 'e lahi hono ngaahi 'aonga 'I ha toe 'a. Ko e ngaahi fatongia ko eni 'oku kau ai e malu'I e havili, fakakaka, fakamalumu, nofo ai e fanga manu mo e ta'ofi e tafia 'a e kelekele.

Ko e 'a 'akau 'e lava ke ngaue'aki e ngaahi 'akau kehekehe pea 'e 'I ai mo hono ngaahi 'aonga kehekehe. Ko hono ngaahi 'aonga 'oku kau ki ai e me'akai, me'akai 'a e monumanu, fakamalumu mo enaunau ke fakapopo veve, faito'o, fefie, ngaue fakamea'a, fakalelei kelekele mo e faito'o ki he 'inisekite.

Ngaahi Tanaki Ki he Ngoue

'E lava ke to he ngoue fanga ki'I 'akau fua hange ko e, vaine, matala'I'akau mo e fakalelei kelekele.

'E malava ken e malu'I e ngoue mei he havili, me'akai ki he tangata mo e monumanu mo e naunau ki he 'ufi'ufi mo e fakapopo. Ko e kau fakamali'I mo e fili ki he 'inisekite hange ko e manupuna, hone, hina mo e ngaahi kalasi kehe ten au ma'unga mai ki he ngoue. Ko e lahiange hono fakamali'I e 'akau fua mo e vesitapolo pea ko 'ene lahiange ia e fua 'a e 'akau moe vesitapolo. Ko e ngaahi fili 'oku nau kai e 'inisekite mo e manu maumau pea 'e si'I ai e 'inisekite mo e manu maumau 'I ho'o ngoue.

Ko e mataola'I 'akau mo e 'akau fakanamulelei ten a tokoni ki hono fakamatamata lelei mo e namu leleli 'a ho'o ngoue fakataha mo e ngaahi lelei kehekehe.